

УДК 159.923:159.942

ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ ЕМОЦІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Півень М.А., к. психол. н.,
старший викладач кафедри психології
Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Стаття присвячена дослідженню феномена емоційної зрілості особистості. Розглянуто поняття емоційної зрілості особистості, представлені найбільш популярні її моделі. Проаналізовано формування головних компонентів емоційної зрілості особистості.

Ключові слова: емоційна зрілість, особистість, рефлексія емоцій, емоційна саморегуляція, емпатія, емоційна експресивність, прийняття власних емоцій.

Статья посвящена исследованию феномена эмоциональной зрелости личности. Рассмотрено понятие эмоциональной зрелости личности, представлены наиболее популярные ее модели. Проанализировано формирование главных компонентов эмоциональной зрелости личности.

Ключевые слова: эмоциональная зрелость, личность, рефлексия эмоций, эмоциональная саморегуляция, эмпатия, эмоциональная экспрессивность, принятие собственных эмоций.

Piven M.A. FORMATION OF STRUCTURAL COMPONENTS OF INDIVIDUAL EMOTIONAL MATURITY

This article is dedicated to the study of the phenomenon of individual emotional maturity. The concept of emotional maturity of a person is considered, the most popular models of it are represented. The formation of the main components of personal emotional maturity is analyzed.

Key words: emotional maturity, personality, reflection of emotions, emotional self-regulation, empathy, emotional expressiveness, acceptance of personal emotions.

Постановка проблеми. Зрілість емоційної сфери особистості визначає ефективність соціального функціонування людини, впливає на якість здійснення професійної діяльності, готовність встановлювати конструктивні емоційно близькі партнерські стосунки, що реалізуються в зрілих формах дружби та любові.

Нині в психології визначається дефінітивна розмитість категорії «емоційна зрілість особистості» [16]. Близькими за змістом до неї є поняття «емоційний інтелект», «емоційна гнучкість», «емоційна компетентність» тощо. Вони можуть змістовно як перетинатися й ототожнюватись, так і мати певні розбіжності [16], оскільки були створені в різних контекстах для вирішення різних завдань.

Поглиблення теоретичних уявлень щодо феномена емоційної зрілості особистості сприятиме підвищенню ефективності її діагностики, психопрофілактики та корекції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню феномена емоційної зрілості присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних психологів. У деяких підходах вона розглядається як частина маніфестації загальної особистісної зрілості (А. Адлер, Б.Г. Ананьев, А. Елліс, Е. Еріксон, І.С. Кон, Г. Олпорт, В.М. Русалов, Н. Уніат, Е. Фромм, О.С. Штепа та ін.), а в деяких –

як специфічний феномен (Н.Ю. Максимова, В. Меннінгер, Ж. Мюррей та ін.).

Теоретичний аналіз психологічних концепцій дав змогу виокремити парціальні та генеративні моделі емоційної зрілості особистості.

До парціальних концепцій емоційної зрілості особистості належать такі: «емоційна зрілість» як «емоційна компетентність» (І.М. Андреева, О.В. Коблянська, К. Молоні, В.Д. Шадріков та ін.); «емоційна зрілість» як «емоційний інтелект» (Х. Гарднер, Н.В. Коврига, Д.В. Люсін, П. Селовей та ін.); «емоційна зрілість» як прояв «особистісної зрілості» (Д. Дін, В. Меннінгер, М. Хортон та ін.); «емоційна зрілість» як новоутворення певного віку (Д.Н. Ісаєв, Н.Ю. Максимова, Ж. Мюррей та ін.); «емоційна зрілість» як норма соціального функціонування (О.Н. Лук, А. Ребер, П. Фресс та ін.) [5].

До генеративних концепцій емоційної зрілості особистості належать такі: емоційно зріла особистість як показник «людини, яка повністю функціонує» (К. Роджерс); емоційно зріла особистість як показник особистості, що самоактуалізується (А. Маслоу); емоційно зріла особистість як показник автентичного функціонування особистості (Ф. Перлз); емоційно зріла особистість як «Дитина» (А. Лоуен, В. Райх); емоційно зрі-

ла особистість як «Дорослий» (М. Кляйн, Х. Кохут, А. Фройд, З. Фройд) [5].

Найбільш ґрунтовно проблема емоційної зрілості представлена в клієнт-центрованому підході [6; 10]. Спираючись на погляди К. Роджерса, можемо визначити емоційну зрілість особистості як певний рівень розвитку особистості дорослої людини, яка характеризується відкритістю емоційному досвіду, усвідомленням власних почуттів та прийняттям їх, розвинутою емоційною саморегуляцією, здатністю адекватно ситуації й згідно з власними переживаннями проявляти та виражати емоції і почуття. З огляду на це визначення нами було створено теоретичну п'ятикомпонентну модель емоційної зрілості, яка складається з таких компонентів: рефлексія емоцій, емоційна саморегуляція, емпатія, емоційна експресивність, прийняття власних емоцій.

Необхідним вважається дослідження формування головних компонентів емоційної зрілості особистості з метою підвищення ефективності її психопрофілактики, діагностики та корекції.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у проведенні аналізу літератури з проблеми формування головних компонентів емоційної зрілості особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чинники, які беруть участь у розвитку особистості, зокрема й у становленні її емоційної зрілості, розглядаються багатьма дослідниками (Л.І. Божович, Г.М. Бреслав, Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, Г. Крайг, Д.Н. Оудсхоорн та ін.) [2; 7]. Більшість авторів (Б.С. Братусь, Л.І. Божович, Г. Крайг, А. Маурер, Д.І. Фельдштейн та ін.) визнає, що однією з характерних ознак формування загальної зрілості особистості є її емоційна зрілість, найбільш бурхливий розвиток якої припадає на підлітковий і юнацький періоди життя [9].

Керуючись логікою наших попередніх досліджень, завдяки яким було виділено п'ять головних структурних компонентів емоційної зрілості особистості (рефлексію емоцій, емоційну саморегуляцію, емпатію, емоційну експресивність та прийняття власних емоцій), розглянемо основні чинники їх формування.

Рефлексія емоцій пов'язана з розвитком рефлексивності взагалі. Питання про механізми, чинники та умови їх розвитку представлені в працях багатьох вчених (А.З. Зака, Л.С. Виготського, Ф. Клікса, Ж. Піаже, В.В. Століна, П. Тульвісте, Дж. Флейвелла та ін.), в яких розкрито етапи розвитку рефлексії в онтогене-

зі, хронологію типів рефлексії й динаміку розвитку формування рефлексії; умови розвитку рефлексії емоцій [2; 14]. У цих працях акцент ставиться на соціальному факторі в розвитку рефлексії емоцій дитини. Дослідники вказують, що дитина усвідомлює емоції інших людей раніше, ніж свої, а її самовідображення опосередковано ставленням до неї інших людей (Ж. Піаже, С.Л. Рубінштейн, О.Г. Спіркін та ін.) [11]. Опосередкований характер самовідображення конкретизується в «концепції дзеркала». С.Л. Рубінштейн зазначає, що в бутті є не тільки об'єкт, а й інший суб'єкт – «дзеркало», яке відображає і те, що людина сприйняла, і саме себе. Для людини інша людина – мірило, виразник її «людяності». Через власне відображення в інших, їхнє ставлення, оцінку розвивається здатність дитини до осмислення, рефлексії своїх емоцій відповідно до певних соціальних стандартів і нормативів. Опосередкованість самосвідомості та пізнання себе вже містить елемент ідентифікації з іншою людиною. Ідентифікація здійснюється на основі емоційного зв'язку зі значущими людьми. Ідентифікація як процес ототожнення однієї людини з іншою визначається рядом мотивів, розуміння яких є важливим у процесі самопізнання.

Важливими є роботи, в яких проблема рефлексії розглядається через фільтр осмислення себе, власного «Я» в системі соціальних зв'язків, що конкретизується як «самість» (В.І. Слободчиков), его-ідентичність (Е. Еріксон), суб'єктність (В.О. Татенко) тощо. У дослідженні В.І. Слободчикова, Є.І. Ісаєва рефлексія розглядається як механізм, що забезпечує поступове розотожнення, відділення дитини від оточуючих, дезінтеграцію зв'язків між ними й одночасно встановлення, інтеграцію нових зв'язків, які забезпечують єдність на більш високому рівні.

Позиції дослідників щодо початкового періоду розвитку рефлексії взагалі та рефлексії емоцій зокрема відрізняються. О.Є. Кравцова, Д.Б. Ельконін та інші вважають, що розвиток рефлексії емоцій, зокрема, починається в дошкільному віці й пов'язаний зі здатністю дитини до спільної діяльності [12, с. 32]. А.З. Зак зазначає, що функціонування рефлексивного мислення починається в шкільному віці (7–12 років) у процесі навчальної діяльності. Проте більшість дослідників дотримується погляду, що найважливішим періодом формування рефлексії емоцій є підлітковий період [12; 17]. В основі розвитку самосвідомості, центрального, на думку Л.І. Божович, новоутворення підліткового віку, лежить

розвиток рефлексії, що спонукає потребу зрозуміти власні переживання й бути на рівні власних до себе вимог, тобто досягти обраного зразку. Концепція підліткового віку Д.І. Фельдштейна [14] виділяє, що одним із важливих механізмів самосвідомості виступає особистісна рефлексія, що являє собою форму усвідомлення підлітком як свого внутрішнього світу, так і розуміння внутрішнього світу інших людей.

Згідно з В.І. Слободчиковим і Г.А. Цуркерман, джерело рефлексії емоцій необхідно шукати у взаємодії дитини з іншими людьми й конкретними умовами її життя, у специфічних характеристиках її власної діяльності.

Здатність до емоційної саморегуляції зумовлюється як внутрішніми (особливості темпераменту, когнітивні навички, робота нейро- і фізіологічних систем), так і зовнішніми (первинна емоційна соціалізація в сім'ї, стосунки з однолітками, вплив соціальних інститутів) факторами. Г.А. Віленська зазначає, що спочатку в немовлят спостерігаються лише неорієнтовані емоційні розрядки; на першому році життя формуються цілеспрямовані фізичні акти емоційної поведінки щодо конкретної особи. Найбільш досконалою та онтогенетично пізньою формою регуляції поведінки виступає вербальне вираження емоцій. У дошкільному віці відбувається інтенсивний розвиток емоційної сфери, у тому числі й емоційної саморегуляції. У дослідженнях Л.І. Божович, Н.Д. Билкіної, Л.С. Виготського, А.В. Запорожця та інших доведена можливість формування емоційної саморегуляції вже на етапі дошкільного віку. Розвиток емоційної саморегуляції в онтогенезі (А.В. Запорожець, Я. З. Неверович та ін.) розглядається як послідовний розвиток емоційних процесів, зумовлений диференціацією якості емоцій, ускладненням об'єктів, що викликають емоційний відгук, зміною функціональної ролі емоційних процесів, розпізнаванням власних емоційних реакцій, розумінням емоційних реакцій інших людей, розвитком здатності регулювати емоції і їх зовнішнє вираження. Дослідники питання зазначають, що в молодшому шкільному віці формування емоційної саморегуляції висувається в центр психічного розвитку дитини. Це пов'язано, по-перше, з фізіологічними особливостями дітей молодшого шкільного віку, по-друге, з соціальною ситуацією розвитку дитини.

Найбільш відома теорія розвитку емпатії спирається на дослідження, проведені М. Хоффманом, на думку якого, у процесі розвитку діти переходять від стадії неусвідомлення відмінностей між «Я» і «не Я»,

реагуючи на чужі переживання як на свої, до вищої стадії: у дитини розвивається пізнавальний сенс «Я», що дає змогу розмежувати як переживання, пов'язані з власною особистістю, так і переживання щодо інших людей [18]. М. Хоффман виділив чотири стадії у формуванні емпатії.

Перша стадія – «глобальна емпатія» – починається в дитинстві, коли дитина ще не може диференціювати себе від інших. Немовля реагує реактивним або заразливим криком у відповідь на крик іншої дитини.

Друга стадія – «еґоцентрична емпатія» – охоплює період другого року життя, коли дитина починає демонструвати загальне розуміння емоцій інших людей. Але хоча вона може відчувати співчуття й може намагатися заспокоїти людину, вона робить це тим способом, який заспокоїв би її у схожих обставинах.

Третя стадія – «співчуття до переживань інших» – це період 2–3 року життя. У дитини з'являється розуміння своїх власних почуттів, як і почуттів інших. Вона більш схильна до прояву здатності до прийняття ролі та дій, які узгоджуються з потребами інших і можуть контрастувати з їх власними.

Четверта стадія – «співчуття до загального стану іншої людини» – починається в період пізнього дитинства або в ранній юності, коли в дітей повністю розвивається здатність бачити себе як самостійну особистість, незалежну від інших.

Важливу роль у формуванні емпатії відіграють стосунки в сім'ї. М. Шафер провела дослідження, метою якого було визначення зв'язку між емпатією, стилем батьківського виховання й розвитком антисоціальної поведінки. Відсутність теплих дитячо-батьківських стосунків, суперечності, авторитарний, каральний стиль виховання й ліберальний, вільний стиль виховання є сприятливими факторами для розвитку антисоціальної поведінки в дітей та підлітків унаслідок низького рівня емпатії.

Розуміння емоційних станів своїх (рефлексія) та інших людей (емпатія) тісно пов'язане з володінням експресивними засобами самовираження, що дозволяє надати перевагу соціально цінним способам поведінки, реалізувати себе в спілкуванні, бути чуйним щодо інших. Вивчення експресії здійснювалося в руслі різних підходів: еволюційно-біологічного (В.М. Бехтерев, Ч. Дарвін, К. Ізард, І.М. Сеченов, С. Томкінс та ін.), крос-культурного (У. Фрізен, П. Екман та ін.), соціального (О.О. Бодальов, В.В. Бойко, С.Л. Рубінштейн та ін.) [3]. Аналіз наукової літератури дав змогу визначити емоційно-експресивний розвиток

як процес, що природно протікає у процесі загальної соціалізації, який відбувається на стику природних форм вираження переживань і соціокультурних способів поведінки, взаємодія між якими опосередкована обставинами життєдіяльності суб'єкта. Питання вікової динаміки емоційно-експресивного розвитку розкриваються з позиції можливостей сприйняття й розуміння дошкільниками емоцій (Є.І. Ізотова, А.С. Золотнякова та ін.) і особливостей довільного їх вираження (Г.М. Бреслав, Т.В. Гармаєва, П. Екман, П.М. Якобсон та ін.) [3]. Т.В. Гребеншиковою [3] в дослідженнях установлені значущі зміни, які відбуваються за основними лініями емоційно-експресивного розвитку, що дало змогу авторові визначити дошкільний вік як сензитивний період. Автором визначені лінії емоційно-експресивного розвитку дітей дошкільного віку: зміни в сприйнятті та розумінні дітьми емоційних станів за експресією; удосконалення емоційного реагування, зовнішнього оформлення емоційно-експресивних проявів. При цьому встановлено, що в дошкільному віці основним механізмом емоційно-експресивного розвитку дітей виступає наслідування, засноване на прагненні дитини до ідентифікації себе зі значимими іншими. Автор характеризує передумови емоційно-експресивного розвитку особистості в період дошкільного дитинства природною емоційністю й експресивністю дитини, появою психічних новоутворень: розвитком довільності, установленням зв'язку між афективною та інтелектуальною сферами.

Важливим компонентом емоційної зрілості особистості є прийняття нею власних почуттів, усвідомлення причини їх появи та визнання їх як своїх власних (К. Роджерс, О. Лоуен тощо). Придушення емоцій і почуттів, їх елімінація за допомогою механізмів психологічного захисту призводить до неповного функціонування особистості. Причиною уникання емоцій може бути первинна сімейна соціалізація дитини, яка змушувала її приховувати свої почуття, придушувати їх та взагалі не дозволяла їх відчувати. Бажаючи догодити значущим іншим, отримати схвалення з їх боку, дитина звикає придушувати свої почуття, приховувати їх від самої себе. Визнання, прийняття і схвалення стають для дитини головними цілями за повного ігнорування того факту, що їх досягнення неможливе до тих пір, доки людина не визнає, не прийме й не схвалить саму себе разом з усім спектром власних почуттів. О. Лоуен зазначає, що до емоцій, які придушуються, належать ті, походження яких пов'язане з передчуттям болю, – ворожість, гнів і страх. Ці емоції

пригнічуються, якщо їх не можна ні висловити, ні стерпіти. У людини не залишається іншого вибору, як заперечувати їх. Така ситуація виникає в момент зіткнення волі батьків і волі дитини. Оскільки для батьків надзвичайно важко припустити або навіть на мить уявити, що вони можуть бути неправі, то дитина врешті-решт змушена підкоритися. Процес придушення емоцій, згідно з О. Лоуеном, складається з кількох кроків: по-перше, блокується вираження емоції, щоб уникнути продовження конфлікту; по-друге, розвивається відчуття провини, що змушує визнати, що це «погана» емоція; і, по-третє, успішне заперечення емоції перегороджує їй шлях до свідомості. Придушення емоційного вираження – це одна з форм смиренності. Дитина більше не чекає на задоволення від своїх батьків і задовольняється пом'якшенням відкритого конфлікту [8].

Емоційна незрілість виникає під впливом первинної групи, яка не відповідає потребам дитини, що призводить до відщеплення цілих областей переживань в її розвитку. Найближчим соціальним середовищем людини є суспільна група, до якої вона належить і яка становить коло її безпосереднього спілкування. Для дитини перших років життя такою групою переважно є сім'я, спосіб життя якої визначає властивості і якості психіки дитини, своєрідність її особистості, зокрема її емоційної сфери [13].

Дослідження Л. Хьюїтта і Р. Дженікса показали, що надмірний контроль, сильні обмеження, жорстка регламентація з боку батьків корелюють з емоційними порушеннями в дітей. Такі діти часто перебувають у пригніченому або невротичному стані [13, с. 41]. Дослідження Е. Меша і К. Джостона продемонстрували, що матері, які мають дітей із порушеннями емоційного розвитку, проявляли зайву фізичну активність і слабкий контроль за власною поведінкою, задавали більше питань, були більш владними, ніж матері дітей, які нормально розвивалися [13].

Здоровому розвитку дитини перешкоджають зневага та неувага батьків до її почуттів і потреб (М. Джеймс, Д. Джонгвард). Родина, позбавлена любові, справжньої прихильності та довіри, в якій батько б'є дружину й дітей, а мати проявляє пасивну, погоджувальну поведінку, формує скутість емоційної сфери (З. Хол) [13, с. 50].

У ряді робіт порушуються питання прихильності матері й дитини один до одного та наслідків цієї прихильності для розвитку останньої [1; 13]. Відносини прихильності до близьких дорослих становлять основу майбутніх контактів дитини з людьми. Такі

відносини виникають у дитини на другому–третьому році життя. Той, кому в ранньому дитинстві не вдалося встановити безпечний зв'язок із дорослим, у більш старшому віці стикається зі значними труднощами при спілкуванні з однолітками. Відносини прихильності сприяють зниженню в дитини почуття тривоги, яка неодмінно виникає в нових ситуаціях.

Дж. Боулбі [1] одним із перших визначив емоційну нечутливість, нездатність до прихильності та любові, відсутність почуття спільності в дітей, позбавлених материнської турботи. Він підкреслював, що позбавлення дитини материнської любові в ранньому віці має далекосяжні наслідки для розумового, особистісного та емоційного розвитку.

Отриманий у дитинстві неадекватний емоційний досвід (у неблагополучних сім'ях при порушенні взаємин дітей із батьками та батьків між собою) відбивається на загальному емоційному розвитку дитини, призводить до недорозвинення «афективних схем» і порушень взаємин з оточуючими і, крім того, пов'язаний з труднощами у вербалізації власних переживань і бідністю словника, що належить до афективного життя [4].

У роботі А.Б. Холмогорової зі співавторами вивчені особливості емоційної поведінки батьків, батьківських комунікацій, які викликають негативні емоційні «схеми» в дітей. Авторами було виділено сім чинників: елімінація емоцій, критичність батьків щодо дітей, індукування тривоги, фіксація на негативних переживаннях, зовнішнє благополуччя, індукування недовіри, перфекціонізм [15].

Далі наведемо погляди К. Роджерса на передумови емоційної зрілості [10]. За К. Роджерсом, дитина потребує позитивної уваги з боку батьків, тобто щоб її любили та приймали. Уперше ця потреба проявляє себе як потреба в турботі та любові до немовляти, а згодом проявляє себе в задоволенні людиною, коли її схвалюють інші, і фрустрації, коли нею не задоволені. У разі, коли батьки позитивно ставляться тільки до бажаної для них поведінки дитини, це формує умови цінності – обставини, за яких діти будуть переживати позитивну увагу за певних умов. Дитина зробить майже все, навіть якщо їй це не подобається, щоб задовольнити потребу позитивної уваги. Єдиний спосіб не втручатися в тенденцію до актуалізації дитини, за К. Роджерсом, – це дати їй безумовну позитивну увагу. Дитину завжди варто любити й поважати, вважав К. Роджерс. Таке ставлення з боку батьків дає дітям змогу роз-

вивати свої власні цінності й задоволення відповідно до їх реальних переживань незалежно від «схвалення» інших. Хоча діти усвідомлюють існування певних очікувань щодо того, що їм «втреба» робити, вони довірятимуть собі та своїм судженням, а не піддаватимуться вимогам, які існують поза ними самими. Люди з умовами цінності мають обмежувати свою поведінку й викривляти реальність. К. Роджерс вважає стан невідповідності «Я» (хочу, подобається) й пережитого досвіду (роблю, що подобається їм) найбільш серйозною перешкодою в розвитку емоційної зрілості. К. Роджерс підкреслює цінність і необхідність безумовного позитивного ставлення батьків до себе, бо дорослий, схильний до самозаперечення, не здатний до справжньої батьківської любові та не може служити для дитини правильним зразком прийняття себе.

Перша й головна ознака людини, яка функціонує повноцінно, за К. Роджерсом, – це відкритість до переживання. Люди, які повністю відкриті до переживання, здатні слухати себе, відчувати всю сферу сенсорних, емоційних та когнітивних переживань у собі, не відчуваючи при цьому загрози. Такі люди тонко усвідомлюють глибокі думки й почуття та не намагаються придушити їх. Вони діють відповідно до них. Фактично всі переживання точно символізовані в їх свідомості, не спотворюються та не відкидаються.

Отже, отриманий у дитинстві емоційний досвід відбивається як на загальному психічному, так і на емоційному розвитку дитини. Батьківська родина формує «афективні схеми» та патерни майбутнього емоційного життя дорослої людини.

Висновки з проведеного дослідження.

1. Формування компонентів емоційної зрілості пов'язане з внутрішніми (уродженними, індивідуально-типологічними, онтогенетичними) та зовнішніми (родинна соціалізація, соціальне середовище) чинниками.

2. Розвиток рефлексії емоцій пов'язаний із процесами інтеріоризації, ідентифікації, інтроецирування; особливо бурхливий розвиток рефлексії емоцій припадає на підлітковий період.

3. У молодшому шкільному віці формування емоційної саморегуляції висувається в центр психічного розвитку дитини. Розвиток емоційної саморегуляції в онтогенезі розглядається як послідовний розвиток емоційних процесів, що зумовлений диференціацією якості емоцій, ускладненням об'єктів, що викликають емоційний відгук,

зміною функціональної ролі емоційних процесів, розпізнаванням власних емоційних реакцій, розумінням емоційних реакцій інших людей, розвитком здатності регулювати емоції і їх зовнішнє вираження.

4. Основним контекстом формування емпатії виступає проблема діалогічного трактування особистісного розвитку: розвиток особистості неможливий поза й без зустрічі з Іншим. У цьому контексті емпатія виступає як фундаментальна умова розвитку особистості взагалі та емоційної зрілості зокрема.

5. Емоційно-експресивний розвиток є найбільш розгорнутим у дошкільному віці, що проявляє себе в динамічному процесі кількісних та якісних змін у сприйнятті, розумінні й оволодінні дитиною емоційною експресією, переході до системи соціально-моральних почуттів і окультурених емоційно-експресивних реакцій.

6. Важливим компонентом емоційної зрілості особистості є прийняття нею власних почуттів, усвідомлення причини їх появи та визнання їх як своїх власних. Придушення емоцій і почуттів, їх елімінація відбуваються в умовах родинного припису «бути таким, як треба» – в цих умовах формується емоційно незріла особистість. За К. Роджерсом, формування емоційно зрілої людини пов'язане з безумовно позитивною увагою з боку батьків до дитини. У той час, як умови цінності завдають шкоди розвитку емоційної зрілості, люди з умовами цінності мають обмежувати свою поведінку й викривляти реальність.

Перспектива подальших досліджень полягає у розширенні уявлень про фактори, що кристалізують та підтримують формування й функціонування емоційної зрілості особистості з метою подальшого створення системи психокорекційних заходів щодо усунення вже сформованих порушень розвитку досліджуваного феномена.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буолби Дж. Привязанность. М.: Гадарика, 2003. С. 17–34.
2. Выготский Л.С. Проблема возраста / Собр. соч. в 6-ти т. Т. 4. Детская психология / Под

ред. Д. Б. Эльконина. М.: Педагогика, 1984. С. 244–268.

3. Гребенщикова Т.В. Педагогическая поддержка эмоционально-экспрессивного развития детей в дошкольном образовательном учреждении: дис... канд. пед. наук. Новокузнецк, 2011. 210 с.

4. Изотова Е.И. Эмоциональная сфера ребенка: Теория и практика: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Е.И. Изотова, Е.В. Никифорова. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 288 с.

5. Кочарян О.С. Эмоційна зрілість особистості: дослідження феномену / О.С. Кочарян, М.А. Півень. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: збірник наукових праць / За ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2012. Т. 2. Вип. 9. С. 140–144.

6. Кочарян А.С. Рефлексия клиентцентрированной психотерапии. Психотерапия. 2010. № 10. С. 76–80.

7. Крайг Г. Психология развития. СПб.: Питер, 2000. 992 с.

8. Лоуэн А. Депрессия и тело. URL: http://royallib.com/book/louen_aleksandr/depressiya_i_telo.html.

9. Маурер А. Эмоциональная зрелость как критерий готовности к обучению в школе. Диагностика и регуляция эмоциональных состояний. Ч. 2. Одесса, 1990. С. 67–74.

10. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. М.: Издательская группа «Прогресс», 1994. 480 с.

11. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. СПб.: Питер, 2003. 512 с.

12. Серегин К.С. Связь рефлексии и понятийного мышления подростков: дис. ... канд. психол. наук. М., 2013. 186 с.

13. Сермягина О.С. Эмоциональные отношения в семье / Отв. ред. Л.Я. Гозман. Кишинев: Штиинца, 1991. 86 с.

14. Фельдштейн Д.И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте. Вопросы психологии. 1988. № 6. С. 31–41.

15. Холмогорова А.Б. Культура, эмоции и психическое здоровье / А.Б. Холмогорова, Н.Г. Гаранян. Вопросы психологии. 1999. Вып. 2. С. 61–73.

16. Чебикін О.Я. Про основні компоненти та механізми прояву емоційної зрілості. Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д. Ушинського. 2008. № 12. С. 72–80.

17. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. А.В. Толстых. М.: Флинта; МПСИ: Прогресс, 2006. 352 с.

18. Hoffman M. Empathy and moral development. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 26 p.